

Płoski, Adam

Pozycja Lidzbark : polowe schrony bojowe Armii Polskiej z 1939 r. na terenie województwa warmińsko-mazurskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3, 427-434

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Adam Płoski

Pozycja Lidzbark. Połowe schrony bojowe Armii Polskiej z 1939 r. na terenie województwa warmińsko-mazurskiego

1. Stan badań. Literatura przedmiotu

Umocnienia Pozycji Lidzbark, nazwanej tak od miejscowości Lidzbark Welski w powiecie działdowskim, wokół którego zostały wzniesione schrony, nie doczekały się dotychczas monograficznego opracowania. Stało się tak zapewne dlatego, że fortyfikacje te nie odegrały praktycznie żadnej roli podczas walk we wrześniu 1939 r. W okolicach Lidzbarka nie doszło bowiem do poważniejszych starć wojsk polsko-niemieckich. Schrony wchodzące w skład tej pozycji miały za zadanie osłaniać od zachodu umocnienia Pozycji Mławskiej, która została zresztą z powodzeniem wykorzystana do obrony terytorium Polski przed agresją wojsk niemieckich podczas wojny obronnej w pierwszych dniach września 1939 r.

Bitwa pod Mławą, w której wykorzystano wzniesione wcześniej schrony, doczekała się licznych opracowań historycznych, w których wspomina się o interesującej nas pozycji¹. Także w kontekście wrześniowych działań polskiej Armii „Modlin”, operującej na tych terenach, autorzy wymieniają umocnienia pod Lidzbarkiem Welskim, gdyż oddziały je obsadzające (m.in. Nowogródzka Brygada Kawalerii) wchodziły w skład właśnie tej armii². Na temat Pozycji Lidzbark możemy znaleźć również informacje w przewodniku po fortyfikacjach w Polsce, autorstwa Jarosława Chorzępy³. Także w wydawnictwie poświęconym fortyfikacjom pt. „Forteca” ukazał się artykuł traktujący o schronach bojowych w pasie działań Armii Modlin w 1939 r., w tym o interesującej nas Pozycji Lidzbark⁴. Zwrócili na nią uwagę również autorzy opracowania *Kartograficzne udokumentowanie zasobów budownictwa obronnego w Polsce od połowy XVIII wieku do 1945 roku*, przedstawiając w formie tabelarycznej poszczególne schrony, oznaczone jednak mało precyzyjnie na mapie. Pozycja Lidzbark została tu ukazana w formie uproszczonej, co zapewne podyktowane było założeniami metodologicznymi opracowania. W pracy tej interesująca nas pozycja została określona mianem Pozycji Głównego Oporu Armii „Modlin”⁵. Biorąc jednak pod uwagę rolę, jaką przypisano schronom bojowym pod Lidzbarkiem oraz liczbę wzniesionych obiektów, wydaje się uzasad-

1 Kilka prac na ten temat opublikował Ryszard Juszkiewicz, zob. np. *Bitwa pod Mławą 1939*, Warszawa 1987.

2 T. Jurga, W. Karbowski, *Armia „Modlin” 1939*, Warszawa 1987.

3 J. Chorzępa, *Fortyfikacje. Przewodnik po Polsce*, Warszawa – Gdańsk, 2005, s. 137.

4 S. Kucharski, P. Kurzowa, W. Nadolny, *Lekkie schrony bojowe w pasie działań Armii Modlin w 1939 r. – wyniki badań terenowych*, w: *Forteca*, R. IV, 1/2003(12), s. 39.

5 *Kartograficzne udokumentowanie zasobów budownictwa obronnego w Polsce od połowy XVIII wieku do 1945 roku*, pod red. A. Gruszeckiego, Warszawa 1996–1997, mapa nr 27, s. 1 (mps w bibliotece Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Olsztynie).

nione w odniesieniu do interesującego nas odcinka umocnień pozostanie przy nazwie zaproponowanej w tytule niniejszego artykułu.

W kontekście Pozycji Lidzbark wartościowy jest również artykuł Janusza Miniewicza, w którym przedstawił on technologię budowy żelbetowych schronów połowych wzniesionych w ramach Pozycji Mławskiej⁶. Zawarte tu informacje poprzez analogię możemy odnieść do schronów lidzbarskich, które powstały w tym samym czasie i na podstawie tej samej instrukcji wznoszenia schronów, opracowanej przez dowództwo Wojska Polskiego (o instrukcji poniżej). W oparciu o tę instrukcję autor opisał m.in. organizację i przebieg prac przy wznoszeniu schronów, co pozwala prześledzić etapy powstawania tych budowli, począwszy od prac przygotowawczych (wykopy, przygotowanie elementów konstrukcyjnych), poprzez właściwą budowę schronu (szalowanie, zbrojenie, betonowanie), aż do prac wykończeniowych (przysypanie ziemią, maskowanie).

W literaturze przedmiotu większość opracowań podaje błędną liczbę schronów zbudowanych w ramach Pozycji Lidzbark. Niektórzy autorzy (Leszek Moczulski i Wiesław Bolesław Łach) wymieniają cztery wzniesione obiekty⁷. Inni natomiast stwierdzają, że wybudowano ich wówczas pięć⁸. W opracowaniu przygotowanym przez zespół autorski pod kierownictwem prof. dr. hab. Andrzeja Gruszeckiego prawidłowo wskazano, że obiektów tych jest sześć, błędnie jednak opisano lokalizację większości z nich⁹. Jednozdaniową informację na temat umocnień i dokładnej liczby schronów podaje również badacz dziejów Lidzbarka Welskiego Edward Klemens¹⁰.

2. Historyczne uwarunkowania powstania Pozycji

Pierwsza wojna światowa ukazała dowódcom wojskowym, że umocnienia stałe nie do końca sprawdzają się w prowadzonych działaniach wojennych. Dodatkowym impulsem do rozpoczęcia prac nad nowym typem schronów było w przypadku wojsk polskich poznanie czeskich lekkich schronów bojowych po zajęciu Zaolzia w 1938 r.

W okresie międzywojennym władze, którym podlegały sprawy fortyfikacyjne przechodziły liczne reorganizacje. Ostatnia zmiana przed wybuchem wojny nastąpiła w 1939 r. Realizacja robót fortyfikacji znalazła się wówczas w kompetencji Ministerstwa Spraw Wojskowych – Wydziału Budowlanego Departamentu Budownictwa. Strona operacyjna pozostawała natomiast w gestii Głównego Inspektoratu Sił Zbrojnych. Prace przy wznoszeniu umocnień realizowane były przez żołnierzy pod dowództwem saperów, czasem także z pomocą okolicznych cywilów¹¹.

W tym czasie teren północnego Mazowsza oraz Działdowszczyzna i okolice Lidzbarka Welskiego nie znajdowały się w kręgu szczególnego zainteresowania dowództwa Wojska Polskiego m.in. ze względów ekonomicznych. Dopiero w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch II wojny światowej zdecydowano się na podjęcie prac związanych z umocnieniem tego, po-

6 J. Miniewicz, *Technologia budowy polskich schronów żelbetowych umocnień połowych w 1939 r. na przykładzie Pozycji Mławskiej*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, R. XXV, 1980, nr 2, ss. 351–365.

7 L. Moczulski, *Prusy Wschodnie w II wojnie światowej 1939–1945*, Olsztyn 1965, s. 162; W. B. Łach, *System obrony na Warmii i Mazurach w czasie drugiej wojny światowej*, Węgorzewo 2002, s. 65.

8 J. Chorzępa, op. cit., s. 137; S. Kucharski, P. Kurzowa, W. Nadolny, op. cit., s. 39. Informacja taka znajduje się również na stronach internetowych poświęconych polskim żelbetowym fortyfikacjom połowym z 1939 r. <www.schrony.friko.pl> i fortyfikacjom w Polsce <www.fortress.hg.pl>.

9 A. Gruszecki, op. cit., mapa 27, s. 1.

10 E. Klemens, *Karty z dziejów miasta Lidzbarka*, Laskowice Pomorskie 1993, s. 51.

11 M. Rogalski, M. Zaborowski, *Fortyfikacja wczoraj i dziś*, Warszawa 1978, ss. 180–181.

łożonego w bezpośrednim sąsiedztwie Prus Wschodnich. Już pierwszy wariant polskiego planu wojny, opracowany w marcu 1939 r., przewidywał uderzenie wojsk niemieckich właśnie od północy¹². W celu umocnienia tego odcinka postanowiono wówczas wzniesić lekkie schrony bojowe, opracowane jako obiekty typowe – powtarzalne, wznoszone według specjalnie opracowanej instrukcji. Miało to na celu usprawnienie ich wznoszenia przez żołnierzy oddziałów liniowych, z których formowano grupy robocze, przy pomocy wyszkolonych saperów. Jest to właśnie jedna z cech, jakimi charakteryzują się tzw. fortyfikacje polowe (w odróżnieniu od fortyfikacji stałej), do których zaliczamy Pozycję Lidzbark. Budując tego typu schrony próbowano zniwelować przewagę techniczną i ekonomiczną, jaką dysponowały wówczas hitlerowskie Niemcy. Według planów uzbrojenie schronów stanowić miała broń własna piechoty. Na terenie całego kraju zaplanowano wzniesienie około 2 tys. takich schronów¹³ (ryc. 1).

Lidzbark Welski w czasie kampanii wrześniowej miał się stać terenem działania jednostek polskiej Armii „Modlin”, która została powołana do życia 23 marca 1939 r. na podstawie rozkazu marszałka Rydza-Śmigłego, który w tym dniu mianował jej dowódcą gen. bryg. Emila Krukowicza-Przedzimirskiego. W skład armii wchodziła m.in. Nowogródzka Brygada Kawalerii, rozlokowana później w rejonie Lidzbarka. Naczelne dowództwo armii tej powierzyło zadanie obrony Mazowsza z kierunku północnego, przed ewentualnym atakiem wojsk niemieckich, stacjonujących na terenie Prus Wschodnich, w kierunku na Mławę, Ciechanów i Płock. W związku z tym zaplanowano powstrzymanie przeciwnika na linii Lidzbark Welski – Mława – Krzynowłoga Mała, a w razie natarcia chciano stoczyć bitwę obronną przez stawienie oporu w tym rejonie. O kształcie tego planu zdecydowało strategiczne położenie Mławy, stanowiącej węzeł komunikacyjny, przez który prowadziła najkrótsza droga z Prus Wschodnich do Warszawy. Dlatego też zdecydowano się na budowę ufortyfikowanej pozycji obronnej zamykającej kierunki z Prus Wschodnich na stolicę państwa. Podobnie jak w przypadku Lidzbarka Welskiego także w okolicach Mławy oraz Rzęgnowa (gmina Dzierzgowo, powiat mławski) wzniesiono liczne schrony. Główny ciężar obrony tych terenów miało przypaść 20 Dywizji Piechoty, której skrzydła osłaniały kawalerie: prawe skrzydło Mazowiecka Brygada Kawalerii, a lewe: Nowogródzka Brygada Kawalerii. Teren obrony armii został podzielony na trzy odcinki obronne, m.in. zachodni (od Górzna do Turzy Wielkiej) szerokości 32 km, który obejmował ośrodek oporu w Lidzbarku i Działdowie¹⁴.

W połowie czerwca 1939 r. gen. Przedzimirski przedstawił marszałkowi Rydzowi-Śmigłemu wniosek o przesunięcie jednostek z rejonu koncentracji do rejonu osłony wysuniętej pozycji obronnej Lidzbark – Mława – Krzynowłoga Mała, planując zabezpieczenie tego obszaru także poprzez budowę umocnień. Na początku lipca (7–8) Nowogródzka BK obsadziła rejon Lidzbark – Działdowo w celu osłony pozycji mławskiej od zachodu i zamknięcia kierunku natarcia nieprzyjaciela z Iławy na Lidzbark – Żuromin i Płock. Do Lidzbarka została przeniesiona kwatera główna dowódcy Nowogródzkiej BK. Ponadto w mieście utworzono z rezerwistów 3 Kompanię Obrony Narodowej, którą podporządkowano dowództwu Nowogródzkiej BK. Załogę lidzbarskich schronów stanowili zapewne też ułani 25 Pułku Ułanów. Jest to prawdopodobnie jedyny przypadek, kiedy podczas obrony wrześniowej schrony zostały obsadzone przez oddział kawalerii¹⁵.

15 czerwca Główny Inspektorat Sił Zbrojnych polecił rozpoczęcie organizacji obrony i budowy umocnień. Zajmująca Pozycję Lidzbark Nowogródzka BK przystąpiła do „kopania okopów

12 T. Jurga, W. Karbowski, op. cit., s. 5, 11.

13 J. Chorzępa, op. cit., ss. 15–16.

14 T. Jurga, W. Karbowski, op. cit., s. 5, 20–24, 28.

15 Ibidem, ss. 26–27; E. Klemens, op. cit., s. 57; J. Chorzępa, op. cit., s. 137.

i budowy umocnień” na głównych kierunkach, z których przewidywano natarcie wojsk niemieckich. Meldunek do dowódcy wojsk z 16 sierpnia 1939 r. podawał jednak, że w Lidzbarku nie zbudowano jeszcze do tej pory żadnego (!) schronu. W rejonie Mławy wzniesiono ich wówczas osiemnaście¹⁶. Oprócz schronów przygotowano w ich otoczeniu rowy strzeleckie, które zostały wzmocnione zasiekami z drutu kolczastego. Znaczną część rowów wpleciono wikliną. Zaminowano również mosty i drogi oraz wykonano przeszkody przeciwpancerne. W przypadku Lidzbarka Welskiego także węzeł kolejowy miał znaczenie strategiczne.

Plany dowództwa przewidywały wybudowanie czterestu schronów w rejonie Lidzbarka, jednak udało się wznieść tylko sześć z nich, z powodu braku wystarczającej ilości buldwa. Schrony Pozycji Lidzbark, jak wynika z wspomnianego meldunku, wybudowano w ostatnich dwóch tygodniach poprzedzających wybuch wojny i tym właśnie, a więc pośpiechem, należy tłumaczyć pozostawienie w każdym z obiektów elementów drewnianego szalunku. Oddziały stacjonujące w Lidzbarku były wysunięte do przodu, a linia umocnień słabsza niż mławska, gdzie prace przy wznoszeniu schronów przebiegały zdecydowanie sprawniej – tu do wybuchu wojny wzniesiono ich około pięćdziesięciu. Zapewne, jak w przypadku Pozycji Mławskiej, w ostatnich dniach przed wybuchem wojny pomagała żołnierzom przy pracach ludność miejscowa.

W pierwszym dniu wojny, jak donosił szef sztabu armii Naczelnemu Dowództwu, na przedpolu Lidzbarka „nieprzyjaciel większej działalności nie prowadził”. Tak było również dnia następnego. 3 września w Lidzbarku nadal nie toczyły się poważniejsze walki (jedynie patroli i małych pododdziałów), a na przedpolu zaobserwowano loty rozpoznawcze nieprzyjaciela. Do walk z wykorzystaniem wybudowanych schronów Pozycji Lidzbark więc nie doszło. Kiedy 4 września 1939 r. wojska niemieckie przerwały linię pod Mławą i Grudziądem, dowódca Nowogródzkiej BK gen. Władysław Anders zarządził wycofanie wojsk z Lidzbarka w kierunku Warszawy¹⁷.

3. Wyniki badań terenowych

Przeprowadzone badania terenowe, w ramach realizacji tematu podjętego przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Olsztynie, pozwoliły na zlokalizowanie sześciu zachowanych schronów w obrębie Pozycji Lidzbark. Schrony tej pozycji, mającej charakter obronny, wzniesiono pomiędzy Jeziorem Lidzbarskim a wsią Bełk, zlokalizowaną na południowym brzegu rzeki Wel, przepływającej również przez Lidzbark. W ramach tej pozycji wybudowano obiekty wyłącznie na jeden ckm do prowadzenia ognia jednobocznego – ankującego. Ponadto pomiędzy jez. Leżno (zlokalizowanym na północny zachód od miasta) a Jeziorem Lidzbarskim wykopano rów przeciwczołgowy. Na obszarze tym miały znajdować się także „schrony na armatkę p-panc i ckm, nieukończone z powodu niedostarczenia przyrzeczonego betonu”¹⁸. W trakcie przeprowadzonej prospekcji terenowej nie zostały one jednak znalezione. Podana poniżej numeracja obiektów odpowiada oznaczeniom nadanym im na mapie zbiorczej (ryc. 2):

1. Schron zlokalizowany na północny zachód od miasta, na wyniesieniu, po zachodniej stronie drogi Lidzbark Welski – Wlewska, nad brzegiem Jeziora Lidzbarskiego, w pobliżu niewielkiego budynku magazynowego.

16 R. Juskiewicz, op. cit., s. 42.

17 Ibidem, s. 108, 156; T. Jurga, W. Karbowski, op. cit., s. 70, 87; E. Klemens, op. cit., s. 52, 57.

18 Cyt. za: S. Kucharski, P. Kurzawa, W. Nadolny, op. cit., s. 39. Jest to fragment wspomnień płk. dypl. Ludwika Schweizera, dowodzącego przez pewien czas oddziałami obsadzającymi tę pozycję.

2. Schron zlokalizowany na terenie prywatnej posesji przy ul. Elizy Orzeszkowej 31, przy szosie Lidzbark Welski – Żuromin.

3. Schron zlokalizowany po południowej stronie drogi z Lidzbarka Welskiego do wsi Bełk, na wyniesieniu, przy krawędzi lasu, przed kolonijnymi zabudowaniami wsi Jamielnik.

4. Schron zlokalizowany w bezpośrednim sąsiedztwie drogi Lidzbark Welski – Bełk, po jej północnej stronie, w pobliżu krzyża przydrożnego.

5. Schron zlokalizowany w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowań gospodarstwa rolnego należącego do wsi Bełk (zabudowania kolonijne, zlokalizowane na północny zachód od wsi).

6. Schron zlokalizowany około 300 m na wschód od schronu nr 5, na najwyższym wyniesieniu terenu, z charakterystyczną, współczesną myśliwską wieżyczką obserwacyjną.

Wszystkie obiekty są łatwo dostępne, z wyjątkiem schronu znajdującego się na terenie ogrodzonej posesji prywatnej przy ul. E. Orzeszkowej oraz obiektu oznaczonego nr. 1, który jest w znacznym stopniu zasypany i przez to utrudniony jest dostęp do jego wnętrza. Pięć schronów znajduje się na terenie prywatnym (z wyjątkiem schronu oznaczonego nr. 1). Stan techniczny zachowanych obiektów należy ocenić jako dobry. Rowy strzeleckie są słabo lub prawie wcale nieczytelne, co spowodowane jest tym, iż teren wokół schronów użytkowany jest rolniczo lub – w jednym przypadku – został zabudowany osiedlem domów jednorodzinnych. Schrony oznaczone nr. 2 i nr. 5 wykorzystywane są obecnie jako pomieszczenia magazynowe, natomiast na obiekcie nr 6 posadowiono wieżyczkę obserwacyjną dla myśliwych, co ułatwia odnalezienie schronu w terenie. Wszystkie sześć zlokalizowanych obiektów są to schrony jednakowe – typowe. Schrony nr 1, 3, 4 i 6 są identyczne, natomiast pozostałe są ich „lustrzanym odbiciem”, tj. otwór strzelniczy znajduje się po przeciwnej stronie. Uzależnione to było oczywiście od lokalizacji obiektu w terenie.

4. Charakterystyka schronów

Pierwszy schron podobny do tych, jakie wzniesiono na Pozycji Lidzbark, został wykonany i sprawdzony w 1929 r. na poligonie w Modlinie. Wspominana wcześniej *Instrukcja saperska umocnień*

Typy polskich schronów żelbetowych wznoszonych w 1939 r. w zależności od wytrzymałości na pociski

Typ schronu	Wytrzymałość schronu na pociski kalibru	Grubość (w metrach)					
		ściany zewnętrzne			ściany wewnętrzne		płyta fundamentowa
		strop	narażone	nienarażone	nośne	działowe	
A	liczne 75 mm pojed. 105 mm	0,80	1,00	0,40	0,40	0,30	0,40
B	liczne 105 mm pojed. 155 mm	1,00	1,20	0,55	0,40	0,30	0,50

Źródło: J. Miniewicz, *Technologia budowy polskich schronów żelbetowych umocnień polowych w 1939 r. na przykładzie Pozycji Mławskiej*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, R. XXV, 1980.

polowych, na podstawie której wznoszono schrony, została opracowana jednak dopiero w 1939 r.¹⁹ Przewidywała ona m.in. wykonanie polowych schronów żelbetowych dla jednego i dwóch ciężkich karabinów maszynowych z elementów o grubościach przedstawionych w poniższej tabeli.

Podobne instrukcje, w których określano kategorie odporności schronów na ostrzał z różnego rodzaju broni i dostosowaną to tego grubość ścian, płyt i kopuł pancernych, opracowało wówczas także dowództwo wojsk niemieckich. Typy obiektów określono w tym przypadku następującymi literami: A, A1, B neu, B alt, B1, B1(alt), C, D. Najgrubsze ściany miały schrony oznaczone literami A i A1 (od 2,5 do 3,5 m)²⁰.

Schrony wznoszone na podstawie polskiej *Instrukcji* miały być budowlami powtarzalnymi – typowymi. Opracowano wówczas pięć ich typów:

1. Schron bojowy na dwa ckm o ogniu dwubocznym i strzelnicach skierowanych skosem w kierunku do przedpoła.
2. Schron bojowy na dwa ckm o ogniu dwubocznym, różniący się od powyższego układem osi strzelnic.
3. Schron bojowy na jeden ckm o ogniu jednobocznym (typ występujący na Pozycji Lidzbark).
4. Polowy schron na dwa ckm o ogniu dwubocznym z kopułą obserwacyjną.
5. Polowy schron obserwacyjny²¹.

Schrony miały być wyposażone w piecyki, dla instalacji których wykonano otwory, często z braku czasu niewykończone. Na drewnianych stolach stał ckm skierowany w otwór strzelniczy z celownikiem ustawionym na 2000 m. Wewnątrz mieściły się też skrzynki z amunicją. Osłone strzelniczy stanowiło tzw. ucho, przykryte stropem, a powstała wnęka chroniła załogę przed ogniem skośnym z przedpoła. Obronę od frontu zapewniały zwykle sąsiednie schrony, a więc skuteczna obrona była możliwa jako wspólna dla kilku schronów²². Od tyłu załoga schronu mogła się bronić przez dwa otwory strzelnicze, służące do obrony wejścia. Schron taki obsługiwany był przez trzyosobową załogę: dowódcę i dwóch żołnierzy (ryc. 1).

Izba bojowa typowego schronu lidzbarskiego miała wymiary 1,80 x 1,90 m, a jej powierzchnia wynosiła 3,42 m². Grubość ściany czołowej wynosiła 1,20 m, ściany tylnej 55 cm, a ścian bocznych i stropów 1,0 m. Wejście do schronu było niewielkich rozmiarów: 120 x 65 cm, umieszczone w tylnej, nienarażonej na ostrzał części schronu. Jego ochronę przed odłamkami i ostrzałem zapewniała tzw. przelotnia, tj. ściana żelbetowa wysunięta przed schron i przykryta od góry stropem o grubości 54 cm – w ten sposób pozostawały jakby dwa wejścia do schronu (fot. 1). Wszystkie wznoszone obiekty, zgodnie z instrukcją, pozbawione były drzwi, co miało ułatwiać cyrkulację powietrza wewnątrz schronu, tworząc przeciąg usuwający z izby bojowej gazy powstałe podczas strzelania. Dzięki temu zabiegowi uniknięto konieczności montowania wentylacji sztucznej, często spotykanej w schronach niemieckich, tak licznie reprezentowanych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Zapewne decydowały o tym również względy ekonomiczne. Nie wszystkie schrony zdążono zamaskować nasypem ziemnym, zastępując go zapewne gałęziami.

¹⁹ Pełny tytuł: *Instrukcja saperska. Umocnienia polowe*, cz. 3, z. 2. *Schrony żelbetowe i betonowe rok 1939 (sierpień)*. Instrukcja ta precyzyjnie określała zasady wznoszenia schronów (w tym od strony materiałowej i konstrukcyjnej) oraz ich uzbrojenia.

²⁰ K. Burk, *Die deutsche Landbefestigungen im Osten 1919–1945*, Osnabrück 1993, ss. 248–255.

²¹ J. Miniewicz, op. cit., ss. 358–359.

²² W przypadku Pozycji Lidzbark można to zaobserwować w odniesieniu do schronów nr 4, 5 i 6.

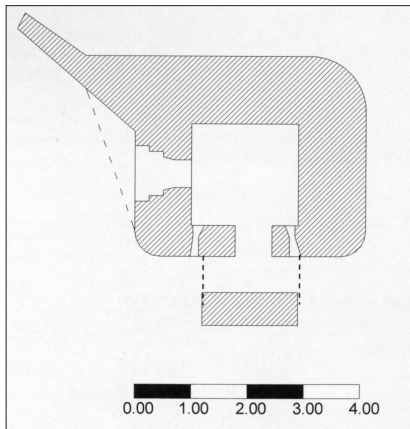
5. Wnioski

Polska była pierwszym krajem, który na dużą skalę wykorzystał w działaniach wojennych do wzmocnienia fortyfikacji polowych schrony żelbetowe²³. Fortyfikacje typu odcinkowego złożone z takich budowli, jak wzniesione m.in. w obrębie Pozycji Lidzbark, zdały „chrzest bojowy”, doskonale sprawdzając się podczas wrześniowych walk 1939 r., zmuszając – w przypadku Pozycji Mławskiej – wojska niemieckie do znacznego spowolnienia siły natarcia. Zadecydowała o tym m.in. duża odporność konstrukcyjna schronów na ogień artyleryjski. Ich wartość została jednak obniżona przez niewykonanie wszystkich zaplanowanych prac, co miało miejsce również w przypadku Pozycji Lidzbark. Projekt tych schronów charakteryzował się prostotą, przez co budowle te mogły zostać wzniesione szybko i bez nakładu fachowej siły roboczej. Schrony są świadectwem skuteczności polskiej wojskowej myśli konstruktorskiej okresu międzywojennego. Należy zaznaczyć, że schrony Pozycji Lidzbark reprezentują, jako jedyne na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, umocnienia polskie z czasów Drugiej Rzeczypospolitej. O ich wartości decyduje także dobry stan techniczny oraz kompletność, tj. zachowanie wszystkich pierwotnie wzniesionych w 1939 r. obiektów w ramach pozycji. Istnienie tych budowli, mimo że nie toczyły się tu walki, ma wartość historyczną oraz znaczenie w skali lokalnej, co nie zostało jednak do tej pory wykorzystane. Należy również pamiętać, że istnienie umocnień Pozycji Lidzbark jest związane z działalnością na tym terenie gen. Władysława Andersa, który dowodził jednostkami stacjonującymi w 1939 r. w Lidzbarku, wznoszącymi schrony wokół miasta. Żelbetowe schrony bojowe wchodzące w skład Pozycji Lidzbark mają znaczną wartość naukową i historyczną, wpisały się także na stałe w krajobraz kulturowy regionu.

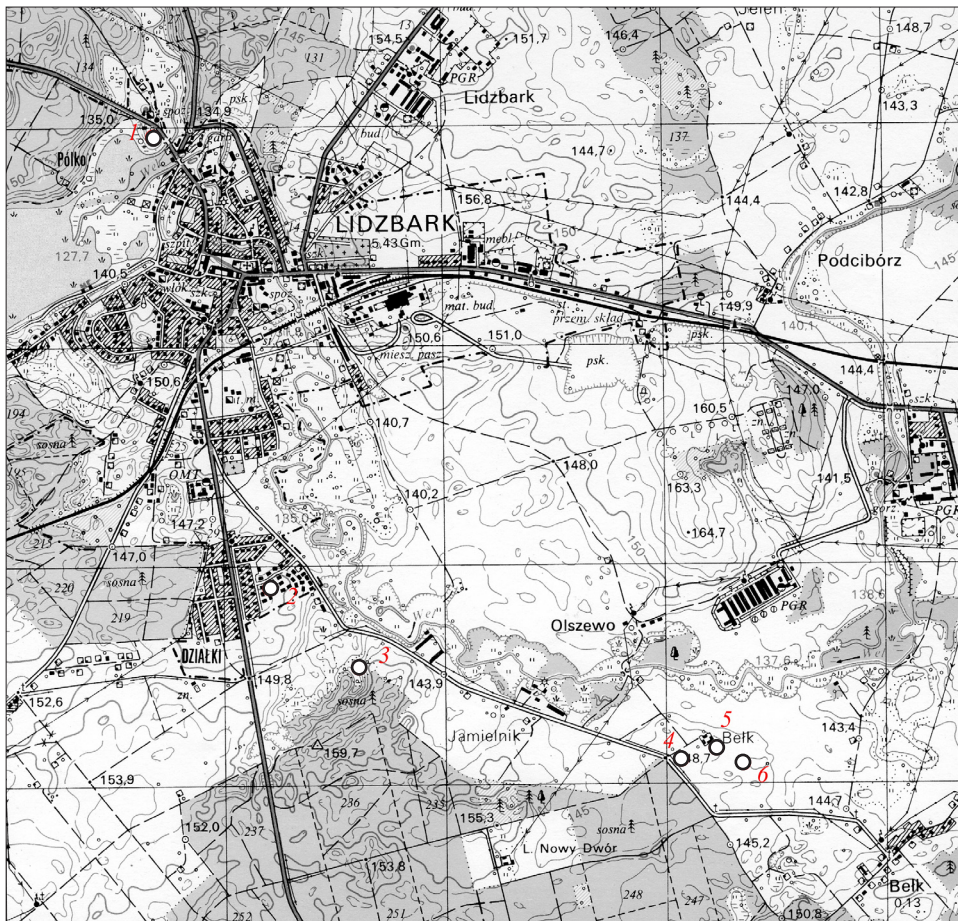

Fot. 1 – schron Pozycji Lidzbark. Po prawej stronie charakterystyczna przelotnia (fot. A. Płoski)

23 J. Chorzępa, op. cit., s. 16.

Ryc. 1 – rzut schronu (rys. A. Wojciechowska-Grygo)

Ryc. 2 – mapa z zaznaczonymi schronami